

Стаття надійшла до редакції 17.08.2015 р.

*

УДК 332.3:631

*В.А. ЧУДОВСЬКА, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Н.Р. СТУПЕНЬ, аспірант**
Інститут агроекології і природокористування НААН

Концептуальні засади процесу відтворення земельних ресурсів в аграрному секторі

Постановка проблеми. Загальноприйнятим концептуальним положенням економічного розвитку є взаємодія трудових ресурсів, штучно створених засобів виробництва та природних ресурсів. Однак економічною наукою протягом тривалого часу не враховувалися екологічні наслідки економічного розвитку у вигляді погіршення якості довкілля й стану здоров'я людей. Закони ринкової економіки трактувалися як такі, що вимагають обов'язкового одержання прибутку, який служив основним критерієм ефективності виробництва. Екологічні результати виробничої діяльності часто ігнорувалися та не враховувалися при визначенні економічних показників роботи окремих підприємств і галузей. Такий підхід до виробництва сприяв появі низки екологічних проблем. У зв'язку з цим необхідне поглиблення концептуальних засад процесу використання й відтворення земельних ресурсів, що є основою підвищення еколого-економічної ефективності використання земель в аграрному секторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми раціонального землекористування досліджувалися в працях Д. Добряка [9], В. Месель-Веселяка [1], Л. Новаковського [9], П. Саблука [1], М. Ступеня [11],

А. Третяка [9], М. Федорова [1], М. Щурика [15] та інших визначних учених. Питання трансформації процесу відтворення земельних ресурсів агросфери вивчалися В. Амбросовим [2], Д. Бамбідрою [4], І. Бистряковим [4], Г. Гуцуляком [12], Ш. Ібатуллінім [4], А. Сохничем [10], В. Трегобчуком [12] й іншими відомими науковцями. Проте багатогранність і різноплановість цієї сфери потребують подальшого дослідження та обґрунтування.

Мета статті – обґрунтування концептуальних засад процесу використання й відтворення земельних ресурсів в аграрному секторі економіки.

Виклад основних результатів дослідження. Економіка природокористування як наука виникла завдяки потребі в розробці теоретико-методичних основ щодо регулювання й розвитку економічних відносин, які виникають у ході взаємодії суспільства та природи і, відповідно, раціонального використання природних ресурсів агросфери, ґрунтуючись на засадах неокласичної економічної теорії й теорії суспільного добробуту. Остання є сукупністю положень, на основі яких досягається високий рівень життя всього суспільства та формулюються критерії для визначення якості життя населення. В основу даної теорії покладено вивчення методів організації господарської діяльності, спрямованих на максимізацію багатства. Її прийнято відносити до норма-

* Науковий керівник – В.А. Чудовська, кандидат економічних наук.

© В.А. Чудовська, Н.Р. Ступень, 2015

тивної економіки, оскільки істинність цього поняття важко перевірити емпіричними методами.

Представники економічної теорії суспільного добробуту як окремої наукової течії акцентують увагу на дослідженні питань оптимального розподілу обмежених природно-ресурсних благ, заснованого на дотриманні правила соціальної справедливості, узгодженні індивідуальних і суспільних інтересів, обґрунтуванні економічної доцільності прийняття альтернативних рішень в умовах, коли ринковий механізм виявляється безсилим [14, с. 16].

У цілому для більшості напрямів економічних шкіл варто відзначити тезу про необхідність забезпечення пропорційності, збалансованості, економічної рівноваги (хоча це положення обґрунтовується з різних методологічних позицій). Ключовим є питання про роль держави в економічному регулюванні відтворювального процесу. Найбільш рельєфно простежуються три основні напрями:

пріоритетна роль держави в управлінні економічними процесами в суспільстві;

активна участь держави у регулюванні економічних процесів із використанням домінуючих ринкових механізмів;

обмеження втручання держави в економічні процеси.

До напрямку, який методологічно обґрунтував необхідність активного втручання держави в економіку, особливо у зв'язку з циклічністю відтворювального процесу в країнах з розвинутою ринковою економікою, належить вчення Дж. Кейнса [5] та його сучасних послідовників, основою якого є праця «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» [6]. Відтворювальний підхід проявляється в аналізі кількісних зв'язків капіталовкладень і національного доходу, інвестицій та зайнятості населення, споживання й заощаджень, сукупної кількості грошей в обігу, рівня цін, зарплати, прибутку і відсотка.

Протилежні позиції (порівняно з кейнсіанством та некейнсіанством) щодо питання забезпечення динамічної рівноваги в системі суспільного відтворення й ролі держави в цьому процесі підтримувалися неконсервативним напрямом в економічній теорії, який

найхарактерніше представлений чиказькою школою, особливо в роботах М. Фрідмена [13], що можна визначити як монетаризм в економічній науці.

Таким чином, необхідність здійснення системного підходу до регулювання відтворювального процесу спонукала до розробки макроекономічних економіко-статистичних моделей, що виражають натуральні та вартісні пропорції між різними галузями національного господарства, видами продукції й послуг, включаючи зв'язки аграрної сфери з іншими секторами економіки.

Відтворення в агросфері має низку особливостей. Окремі з них характерні для всіх формацій, інші – проявляються в кількох формаціях, або специфічні, які притаманні лише для одного способу виробництва. Серед загальних особливостей відтворення в агросфері можна виділити:

значні коливання відтворення порівняно з індустріальною та іншими сферами національного господарства (під впливом факторів космічного рівня – зміна дня і ночі, радіація тощо; погодних умов, сезонності виробництва та георитмів). Природно-економічні умови є об'єктивним чинником відтворення в сільському господарстві й характеризуються відносною незалежністю від людської діяльності та властивістю відносної стійкості, тобто незначно змінюються протягом досить тривалого проміжку часу. У зв'язку з цим їх слід відрізняти від суб'єктивних умов, які безпосередньо пов'язані з діяльністю людей. Ці природно зумовлені коливання сприяють збільшенню відхилень ресурсів від потреб агросфери (інколи з позитивним, а інколи з негативним вектором впливу). Причому відхилення можуть бути як короткочасними, так і довготривалими; незначними й суттєвими, що помітно позначається на рівні стійкості;

велику асинхронність умов відтворення в різних підприємствах (з одного боку, це пов'язано з їх місцем розташування, а з іншого – зумовлено значним різноманіттям форм власності та видів господарювання);

використання земельних ресурсів, які в аграрному секторі є найважливішим засобом виробництва, а також реальною підставою для здійснення індивідуального відтво-

рення в рамках сільськогосподарських організацій для збереження їх господарсько-оперативної самостійності.

Крім того, процес відтворення земельних ресурсів має ґрунтуватися на принципах раціонального землекористування, спираючись на балансування соціально-економічних та екологічних інтересів суспільства. Серед принципів варто виділити такі: системний підхід до раціоналізації використання земельних ресурсів, їх охорона й відновлення споживчих властивостей; попередження та елімінація негативного впливу деградованих земель на довкілля; гармонізація соціально-економічних потреб у сфері аграрного природокористування з екологічною складовою.

Отже, процес відтворення земельних ресурсів потребує ґрунтового й поглибленого аналізу. Зауважимо, що взаємозв'язок системи головних принципів землеробства та стрижня системи економічних законів існує на основі їхньої взаємодії, генеруючи тим самим особливості функціонування аграрного сектора. На цей аспект варто зважати у процесі відтворення ВВП, прогнозування й планування в аграрній сфері.

На кожному етапі відтворення при взаємодії двох систем законів існують свої особливості у розподілі новоствореної вартості. Процес виробництва передбачає не лише безпосередньо виробництво аграрної продукції, а також враховує економічну родючість землі як відображення системи основного ядра економічних законів відтворення.

Тобто, на стадії виробництва йдеться про відновлення продуктивних якостей землі, її економічної родючості, умов для ведення на ній ефективної господарської діяльності. Низка вчених розглядають відтворення земельних ресурсів як консеквентне відновлення споживчих властивостей землі, яка є засобом аграрного виробництва та основоположним чинником у процесі розвитку земельних відносин щодо володіння, розпорядження й користування землею [1, с. 74; 3, с. 26; 15, с. 11]. Зокрема, на нашу думку, доцільно виділити такі види ефективності використання земель із властивими їм критеріальними ознаками: економічна (максимальний обсяг одержуваної продукції при мінімальному обсязі витрат на одиницю площі), екологічна

(рівень економічної родючості використовуваних земельних угідь), еколого-економічна (ступінь поліпшення екологічного стану агроєкосистеми), соціально-економічна (задоволення суспільних потреб, зростання добробуту населення), соціо-еколого-економічна (комплексне розв'язання економічних та екологічних проблем на основі врахування соціальної складової).

В умовах трансформації ринкової економіки важливого значення набуває створення ефективного еколого-економічного механізму відтворення земельних ресурсів. Основою його побудови є теорія ренти, що уможливорює кількісно визначити ціну землі й створити механізм відтворення земельних ресурсів агросфери. При цьому вилучення земельної ренти не повинно підривати нормальний перебіг відтворювального процесу в аграрному секторі.

Крім того, економічний механізм реалізації земельної власності повинен враховувати взаємозв'язок земельного податку, орендної плати за землю і ціни землі з тим, щоб уникнути протиріч та диспропорцій у системі рентного регулювання, яке, на нашу думку, має здійснюватися за певним алгоритмом, що ґрунтується на стійких взаємозв'язках між цільовими орієнтирами й інструментами регулювання, де елементи алгоритму визначають структуру і функціональний зміст регулювання (рис. 1).

Зауважимо, що інституції регулювання рентних відносин мають включати належне фінансово-економічне забезпечення та державне регулювання на основі врахування принципів функціонування суспільно-виробничих відносин. Тому створення відповідних дієвих інститутів має супроводжуватися розробкою низки заходів у сфері державного регулювання.

При затвердженні ринкових підходів в аграрному секторі проблема земельної ренти набуває особливого значення у зв'язку зі зміною ступеня прямого втручання держави в господарську діяльність виробників шляхом переходу від прямих дотацій, субсидій до непрямих методів регулювання за рахунок проведення більш гнучкої цінової, податкової й кредитної політики, а також через розвиток різних форм власності, що розши-

рюють сферу рентних відносин. Це проявляється в тому, що їх суб'єктами стають сільськогосподарські підприємства різних організаційно-правових форм, фермери, орендарі, господарства населення. Основною метою фор-

мування нового механізму регулювання є використання земельної ренти в інтересах як землевласників та землекористувачів, так і держави, що сприяло б підвищенню ефективності аграрного землекористування.

Рис. 1. Логічно-смысловая схема рентного регулювання земельних відносин в аграрному секторі

Джерело: Сформовано на основі [1; 2; 8; 9].

Таким чином, серед напрямів державного регулювання земельних відносин та заходів, націлених на підвищення ефективності відтворення земельних ресурсів, варто виділити: удосконалення методів оцінки земельних ресурсів; системи оподаткування земельних ресурсів [7, с. 20–21]; розвиток ринкового обігу земель, що полягає в удосконаленні законодавчої бази, безпосередню участь держави в обігу земель; розвиток іпотечного кредитування (заходи держави повинні бути спрямовані на розвиток ринку земельних ресурсів, удосконалення методів оцінки земель сільськогосподарського призначення, ведення земельного кадастру тощо); державну підтримку відтворення земельних ресурсів (принциповим положенням тут має бути створення таких умов, які дадуть змогу здійснювати нормальні процеси простого й

розширеного відтворення в сільському господарстві та земельних ресурсів зокрема).

Протягом тривалого історичного періоду існуючі в сільському господарстві природно-економічні особливості практично ігнорувалися, а проблемам рентного регулювання і відтворення земельних ресурсів не приділялося належної уваги в процесі управління. Усе це зумовило зниження ефективності аграрного виробництва та зростання собівартості продукції. Нераціональне використання земельних ресурсів призвело до зниження родючості ґрунту, посилюється процес відведення родючих земель для несільськогосподарських потреб. Тобто, радикальна перебудова всієї системи земельних відносин у сільському господарстві має стати центральною ланкою аграрного реформування країни.

Крім того, ефективне управління процесами відтворення має бути засноване на інноваційному підході до їх розвитку і передбачати розробку й запровадження адаптивно-ландшафтної системи землеробства, що дасть можливість підвищити ефективність аграрного виробництва, зберегти та підвищити родючість ґрунтів, забезпечити охорону навколишнього природного середовища. Адаптивно-ландшафтна система землеробства є складним комплексом екологічно безпечних технологій виробництва рослинницької продукції й відтворення ґрунтової родючості, які забезпечують еколого-економічну ефективність використання природних ресурсів на основі агроекологічного групування земель, виокремлення сівозмін, полів і робочих ділянок. Перехід до адаптивно-ландшафтних систем землеробства передбачає обґрунтування раціонального землекористування, насамперед, оптимального використання найціннішої частини сільськогосподарських угідь – ріллі.

Отже, на основі концептуального підходу до розв'язання поставленої проблеми, на нашу думку, в структурі еколого-економічних складових ефективного відтворення земельних ресурсів агросфери доцільно крім зовнішнього механізму, який включає ринкове й державне регулювання, враховувати об'єкт відтворення земельних ресурсів (сукупність товаровиробників та обслуговуючих організацій, що проводять заходи щодо підвищення родючості земель), систему суспільно-виробничих відносин і систему ведення сільського господарства з її складовими елементами та особливостями функціонування (зокрема, застосування ефективних систем землеробства для реабілітації земель, розвиток сільських територій, охорона довкілля) на основі дієвого інституційного забезпечення (рис. 2), зосереджуючи при цьому особливу увагу на застосуванні адаптивно-ландшафтної системи землеробства (яка ґрунтується на принципах еколого-економічної й енергоефективності, адаптивності, оптимізації тощо).

Рис. 2. Еколого-економічні засади ефективного відтворення земельних ресурсів агросфери

Джерело: Авторська розробка.

Висновки. Виходячи з того, що концепцією будь-якого дослідження є система вихідних теоретичних положень, яка містить у собі певну систему принципів, підходів, характерних особливостей тощо, зауважимо, що, ґрунтуючись на концептуальному підході до розв'язання безпосередньо проблеми підвищення ефективності відтворення земельних ресурсів агросфери, врахування представлених еколого-економічних засад спри-

ятиме раціональному відтворенню земельних ресурсів, збереженню та збільшенню їх родючості, підвищенню ефективності функціонування аграрного сектору в цілому. За рахунок останнього можливо поліпшити соціальне становище сільського населення, забезпечити продовольчу незалежність і безпеку країни, зберегти природні агроландшафти, розв'язати низку екологічних проблем.

Список використаних джерел

1. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / [Присяжнюк В.М., Зубець М.В., Саблук П.Т. та ін.]; за ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 1008 с.
2. Амбросов В.Я. Переход к рыночным земельным отношениям / В.Я. Амбросов // Стратегії реалізації земельної реформи. – 2011. – № 1. – С. 39–41.
3. Zherdeva O.V. Jefferktivnost' tehnologij vzdelyvanija saharnoj svekly na pochvah nizmenno-zapadinnogo agrolandshafta Zapadnogo Predkavkaz'ja / O.V. Zherdeva, V.I. Terpelec, T.V. Shvec // Trudy Kubanskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta. – Krasnodar: KubGAU, 2011. – № 5 (32). – S. 25–30.
4. Ібатуллін Ш.І. Механізми управління земельними відносинами в контексті забезпечення сталого розвитку / Ш.І. Ібатуллін, О.В. Степаненко, О.В. Сакаль, Д. І. Бабміндра, І.К. Бистряков; ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України». – К., 2012. – 50 с.
5. *Kejns Dzh. M.* Izbrannye proizvedenija / Dzh. M. Kejns; [per. s angl.] – М.: Jekonomika, 1993. – 543 s.
6. *Kejns Dzh. M.* Obshhaja teorija zanjatosti, procenta i deneg / Dzh. M. Kejns. – М., 1993. – 450 s. – (Antologija jekonomicheskoy klassiki).
7. *Kovunев L.B.* Rol' gosudarstvennogo regulirovanija vosproizvodstvennyh processov zemel'nyh resursov / L.B. Kovunев, I.Ja. Pigorev, V.M. Soloshenko // Vestnik Kurskoj gosudarstvennoj sel'skohoz'jajstvennoj akademii. – 2013. – № 1. – S. 19–21.
8. *Malysh E.V.* Sistema instrumentov regulirovanija zemel'no-rentnyh otnoshenij / E.V. Malysh. // Agrarnyj vestnik Urala. – 2012. – № 10 (102). – S. 74–77.
9. *Новаковський Л.Я.* Земельна реформа і землеустрій в Україні: [моногр.] / Л.Я. Новаковський, А.М. Третяк, Д.С. Добряк. – К.: Будівельник, 2001. – 152 с.
10. *Сохнич А.Я.* Тенденції трансформації землекористування та їхня екологічна й економічна значимість на глобальному і національному рівнях / А.Я. Сохнич, І.П. Щербатий, В.І. Соловій // Землеустрій і кадастр. – 2007. – № 2. – С. 9–19.
11. *Ступень М.* Концептуальні засади організації використання земель сільськогосподарського призначення у сучасних умовах / М. Ступень, Н. Стойко // Зб. наук. пр. Зах. геодез. т-ва УТГК. – 2010. – Вип. 1. – С. 277–281.
12. *Трегобчук В.М.* Регіональна екологічна політика та механізми її реалізації в нових умовах господарювання / В.М. Трегобчук, Г.Д. Гуцуляк, В.П. Прадун // Актуальні проблеми соціально-економічного розвитку регіонів і механізми їх вирішення: доп. учасн. ІХ укр.-пол. наук. семінару (м. Умань, 25–30 вересня 1999 р.). – 1999. – С. 58–80.
13. *Fridmen M.* Osnovy monetarizma / M. Fridmen; [pod nauch. red. D.A. Kozlova]. – М.: TEIS, 2002. – 175 s.
14. *Чудовська В.А.* Еколого-економічні засади розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції: дис. ... канд. екон. наук : 08.00.06 / В.А. Чудовська. – К., 2014. – 232 с.
15. *Щурик М.В.* Відтворення земельних ресурсів аграрного сектору економіки (на прикладі Карпатського макро-регіону): автореф. дис. ... д-ра екон. наук: спец. 08.00.06 – «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / М.В. Щурик. – К., 2007. – 34 с.

Стаття надійшла до редакції 04.08.2015 р.

* * *